

TURLI YOSH DAVRLARIDA XOTIRA JARAYONLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sotiboldiyeva Matluba Naimovna

*Namangan viloyati To'raqo'rg'on
tumani 6- maktab psixologi*

Annotatsiya: Maqolada turli yosh davrlarida xotiraning rivojlanishi, xotira haqidagi nazariyalar, uning mexanizmlari, nervfiziologik asoslari, yosh davrlarida xotira xususiyatlari haqida yoritilgan

Kalit so'zlar: xotira, yosh, harakat, obraz, amneziya, kichik maktab yosh davri, rivojlanish, tasavvur, mexanik xotira, mantiqiy xotira, esda saqlash, assotsiativ va logik esda qoldirish.

Kirish

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlardan o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarni oshiruvchi, ta'lim-tarbiya jarayoning samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llashga doir katta tajriba to'plagan bo'lib, bu tajriba asosini interfaol metodlar tashkil etmoqda. Ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari ulardan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimlar, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Xuddi shu kabi ta'lim-tarbiya sohasida ham so'nggi yillarda pedagogik texnologiya amal qila boshladi. Insonning butun aqliy taraqqiyoti asosan xotiraning taraqqiyotidan iborat ekan, xotira bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlaboq rivojlana boshlaydi. Bolada xotiraning dastlabki alomatlarini yaqin atrofidagi odamlarni va narsalarni tanishida ko'rinish boshlaydi. Buni biz bola o'ziga tanish bo'lgan narsani ko'rganida qiladigan harakatlardan bilishimiz mumkin. Masalan, bola o'ziga yaqin odamlarni ko'rganida unga talpinadi yo notanish odamdan yotsiraydi. Kichik yoshli bolalarda tanib olish qobiliyatining borligi, idrok qilgan narsa va hodisalarini esda olib qolish imkonini beradi. Yoshiga to'lgach, bolada xotiraning murakkab turlari, ya'ni eslash vujudga kela boshlaydi. Bolalar bu davrdan boshlab ilgari idrok qilgan narsa va hodisalarni eslay oladigan bo'ladilar. Bunda bolalar tasavvurlarining roli nihoyatda kattadir. Tasavvurlari tufayli bolalar o'tgan narsalarni bemalol eslay oladilar, masalan, bolaga ko'z o'ngida bo'lmagan narsaning nomini aytsangiz, u ko'zlari bilan chor atrofga qarab shu narsani izlay boshlaydi. Bola xotirasining rivojlanishida nutqining o'sishi juda katta ahamiyatga ega. Bu davrda bola narsa va hodisalarni faqat bevosita ko'rish orqali emas, balki shu narsa va hodisalarning nomlari orqali ham idrok qila oladigan bo'ladi.

Bundan tashqari ular kattalardan so‘rab bilib olish, eshitish orqali ham o‘z xotiralarini boyitadilar Xotira - idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o‘tmish tajribalarini va esda qoldirish va zarur bo‘lganda tiklashdan iborat psixik jarayon. Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U nerv sistemasi xususiyatlaridan biri bo‘lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti harakati doirasida takror chiqarish qobiliyatida namoyon b‘ladi. Ilk bolalik davridagi bolalarda xotiraning barcha jarayonlari ko‘rina boshlaydi. Masalan, kichik yoshdagi bola dastavval mexanik ravishda, ya‘ni ma‘nosiga tushunmasdan esda olib qolaveradi. Buning o‘ziga xos jihati bor, albatta. Birinchidan, yuqorida aytib o‘tganimiz kabi bolalarda turmush tajribasi juda oz bo‘ladi, ular ko‘p nomlarni hali mutlaqo bilmaydilar, lekin hayotda to‘qnash kelganlari sababli eslarida olib qoladilar. Ikkinchidan, bolalar asab tizimining plastikligi, ya‘ni juda egiluvchanligi kattalarnikidan ham ustunroq bo‘ladi. Assotsiativ psixologiya maktabining vakili, taniqli psixolog G.Ebbingauz jahon psixologiyasida birinchi bo‘lib oliy ruhiy jarayon bo‘lgan xotirani tajriba metodi negizida tekshirgan va keng ko‘lamda turmushga tatbiq etgan. Xotira jarayonini tajriba orqali tekshirishning asosiy yo‘nalishini ishlab chiqdi. German Ebbingauz o‘z “sof” xotira qonunlarini o‘rganish imkonini beruvchi, boshqacha so‘z bilan aytganda tafakkurga bog‘liq bo‘lmagan holda izlarning esda qolish jarayonini tadqiq etishning yangi uslubini taklif qilgan, ya‘ni ma‘nosiz bo‘g‘inlarni yod olishdan iborat bo‘lgan bu uslub materialni esda olib qolishning egri chiziqiga oid qonunni kashf qilishga, uning asosiy qoidalarini bayon etishga va ana shularning asosida izlarni xotirada saqlanish muddatini hamda asta-sekin so‘nish holatini tekshirishga imkoniyat yaratdi. G.Ebbingauz unutishning vaqtga bog‘liqligini tajriba orqali o‘rganagan. To‘plangan natijalarning ko‘rsatishicha, materialni yod olgandan so‘ng unutishning sur‘ati tez keyinchalik esa u birmuncha sekinlashadi. G.Ebbingauz izdoshlari va shogirdlari tomonidan o‘tkazilgan juda ko‘p tadqiqotlarning ko‘rsatishicha unutish sur‘ati materialning ma‘noli yoki ma‘nosizligiga, uning qanchalik anglanilganligiga bog‘liqdir. Rus psixologlari tadqiqotlarining natijalari ma‘noga ega bo‘lgan materialni o‘zlashtirishda esda olib qolish uchun turli xil yo‘nalish, ko‘rsatma berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarda xotiraning yuksak(yuqori) shakllarini birinchi marta tadrijiy ravishda tadqiq qilish taniqli psixolog L.S.Vigotskiyga nasib etgan. U maxsus tekshirishlarning predmeti qilib, xotiraning yuksak shakllarining rivojlanishi muammosini tanlagan va o‘z shogirdlari A.N.Leontev va A.V.Zankov bilan birgalikda xotiraning yuksak shakllarini ruhiy faoliyatning murakkabshakli ekanligini, kelib chiqish jihatidan ijtimoiyligini ko‘rsatadi. Shuning bilan birga u murakkab, mohiyatiga ko‘ra esda olib qolishning asosiy bosqichlari rivojlanishini isbotlab bergan. A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, P.A.Ribnikovlar bolalar xotira faoliyatini o‘rganganlar. Shuningdek ular o‘qish faoliyatiga asoslangan holda maktab o‘quvchilarida tekshirish ishlarini olib

borganlar. Ular tomonidan faoliyat nazariyasi ilgari surilib, turli tasavvurlar orasidagi bogʻliqlik esda olib qolingani materialning qandayligiga emas, balki odamning u bilan nima qilishiga bogʻliqdir. I.P.Zinchenko, M.N.Shardakov, A.I.Lipkinlar tadqiqot ishlarining aksariyati shunga bagʻishlangan boʻlib, turli materialni esda olib qolishda tushunishning ahamiyati muhimligini tasdiqlashga intilgan. Bu materialni esda olib qolishga toʻgʻri yoʻnalish berilishining natijasida material mazmunini tushunib olgan hamda esda olib qolish tezligi, aniqligi, mustahkamligi va toʻliqligi taʼminlanadi. Esda olib qolishning faoliyat maqsadiga bogʻliqligini yoritdilar, murakkab materialni esda olib qolishning oqilona usullarini koʻrsatib berishga muvofiq boʻldilar. Xotira borasidagi fikrlarda K.D.Ushinskiy oʻz mulohazalarini quyidagicha bayon etadi "Bolaning esida biror narsani mustahkam oʻrnashib qolishini xohlovchi pedagog boladagi sezgi organlarining mumkin qadar koʻprogʻini-koʻzi, qulogʻi, tovush organi, muskul sezgisi va agar iloji boʻlsa, hidlash va tam bilish-organlarini esda tutib qolish jarayonida qatnashtirishga harakat qilishi kerak"- deydi. Shu oʻrinda yana bir narsani taʼkidlash lozimki, har bir kishining oʻziga xos xususiyatlari ham mavjud. Jumladan psixologiyada xotirada eslab qolish jarayonining asosida yoygan bogʻlanishlarning ikkita xil ajratilib koʻrsatiladi. Bular esa fanda assotsiativ va logik esda qoldirish deb yuritiladi. Biz odatda birinchi xil assotsiativ eslab qolishda bir vaqtning oʻzida va bir joyda birma-bir idrok qilayotgan bir qancha narsa hamda hodisalarning oʻzaro obrazlari oʻrtasida miyamizda yuzaga keladigan bogʻlanishni assotsiativ nom bilan assotsiatsiya deb nomlaymiz. Shuningdek, ayrim mutaxassislarning ilmiy maqolalarida ham xotira jarayoni boʻyicha turli qarashlarni kuzatishimiz mumkin. Umuman, bolaning materialni esda olib qolishini va qayta esga tushirishini tarbiyachi doimo boshqarib borishi zarur. Chunki bogʻcha yoshidagi bola xotirasining barcha tiplari oʻsa boshlaydi. Biroq shu narsa xarakterliki, xotiraning asosiy turlari orasida (masalan, obrazli, mexanik, matniy kabi) harakat xotirasi nisbatan kuchliroq rivojlanadi. Shuning uchun ham turli harakatlarni hamda musiqa ohangida oʻynashni bu yoshdagi bolalar osonlik bilan oʻzlashtiradilar. Mexanik tarzda oʻzlashtiriladigan nutq materialini ham qisman harakat xotirasiga kiritadi. Shu sababli bogʻcha yoshidagi bolalar tez aytiladigan turli ritmdagi sheʼrlarni bir ikki qaytarishdayoq yodlab oladilar. Masalan, bekinmashoq oʻyinini oʻynash oldidan aytiladigan "sanashlar". Bekinmashoq oʻyinini oʻynashlarida juda ifodali va jarangli ritmika bor. Bogʻcha yoshidagi bolalarda emosional xotira yaxshi boʻlsa ham, lekin xotiraning bu turi bolalarga nisbatan katta odamlarda kuchliroq boʻladi. Katta odamlar kuchli emosional taʼsir qilgan baʼzi narsa va hodisalarni hech vaqt eslaridan chiqarmaydilar. Bogʻcha yoshidagi bolalar esa kuchli emosional taʼsir qilgan narsalarni ham baʼzan eslaridan chiqarib qoʻyishlari mumkin. Bolalar xotirasini oʻstirishda tarbiyachi va ota-onalarning nutqi ham nihoyatda katta rol oʻynaydi. Bola bilan gaplashganda nutq sodda, talaffuz aniq va tushunarli boʻlishi kerak

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. P.I.Ivanov. M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya,- Toshkent 2004
2. E.G`.G`oziyev Umumiy psixologiya,- 1-kitob. Toshkent 2004
3. E.G`.G`oziyev Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). T. 2002.
4. Z.T.Nishonova, G.Q.Alimova Bolalar psixologiyasi va uni o`qitish metodikasi T. TDPU, 2005.
5. D.S.Bruner Psixologiya poznaniya.-M.,1977
6. M.V.Gamezo, IA.Domashenko Atlas po psixologii,-M., 1986
7. V.M.Karimova Psixologiya,-T., 2002